

ezen a téren több novumot hozott, mint a polgári mindennapok és a polgári művészet hasonlóan már általa is elvégzett elemzésében. Ez utóbbiakat itt is főként az helyezi újabb megvilágításba, hogy általános elméleti alapjukra vonatkoztatva, illetve egymással is összefüggésbe hozva jelennek meg.

Almásai munkája nagyon figyelemre méltó abból a szempontból, hogy *filozófiai* igényességgel nyúl olyan kulturális, művészeti problémákhoz, amelyeknek vagy csak leírását szokta adni a szociológia, vagy pedig csak a részletek egyikénél-másikánál elidőző teoretikus elemzését a polgári filozófia. A filozófiai fejtegetésekben pedig az reprezentál nálunk új törekvést — bizonyos értelemben gyakorlatilag is megvalósulva —, hogy a praxis elsődlegességének szempontja következetesen jelen van a különböző mértékben elméleti és gyakorlati jellegű problémákról szóló fejtegetésekben. A megoldások kulcsfogalma éppen azért a fenomén, mert abban fejeződik ki a szubjektum és az objektum olyan szükségszerű és spontán egysége, amely egyszerre létezési és megismerési viszony, amely egyszerre kezdete mind a valóság igaz megismerésének, mind pedig emberért való gyakorlati megváltoztatásának, és a további lépésektől függ mindkét esetben, hogy az vagy a fordítottja lesz-e belőle?

A *látszat valósága* a torzulások vonalán haladva vizsgálja, mivé lehetnek az ember kezében a saját — kissé másként létrehozva éppen ellentétes hatást kifejtő — alkotásai. Így közvetetten, s ha nem is mindig teljes határozottsággal, de mégis eléggé hitelt érdemlőbben bizonyítja, hogy nem abszolúte szükségszerűen „perég el” a valóság és „marad” csupán a látszat. (*Magvető Könyvkiadó, 1971.*)

KAPOSI MÁRTON

VERS

CSORBA GYŐZŐ: A LÉLEK ÉVSZAKAI

Csorba Győző három évtized költői terméséből válogatta ezt a kötetét, e harminc-egynéhány esztendő alatt hét verseskötet publikált. Erről maga a költő így vall: „Túl az ötvenen, mindez nem látszik soknak. Legyen melegségem, hogy halálosan komolyan veszem a versírást: borzadva rajongok érte. Az ilyesfajta alkat viszont ritkán szokott bőven termő lenni.” Csorba tehát nem szapora költő. Hátasos, de nem éppen ildomos fordulat lenne a verssel ritkán jelentkező, kötetet még ritkábban kiadó Csorba Győzöt kijátszani a termékenyebb, a közéleti líra agitatívabb válfaját művelő költőkkel szemben. Érvelni is könnyű volna: nincs fölösleges és gyengén sikerült verse, állandó gondolati és mesterségbeli igényesség jellemzi. Mindenki annyi verset ír, amennyi mondanivalója van — a kifejezés, a költői vajúdás azonban már alkat dolga, amiként ebből az alkati dologból fakad az is, hogy versei közül keveset illethet az elsietettség, a ki nem érlelttség vádja.

Születése óta Pécssett él: „Pécssett, Vilmos-utca 23-ban születtem”, jelöli meg a helyet szociográfiai pontossággal (*Ocsúdó évek*) E város nemcsak színesítő eleme költészetének, hanem meghatározó tényezője: „ha kérdeznék, nem tudnám, milyen vagy. / Nekem: a város Mindörökre.” (*Séta és meditáció*) A barát és költőtárs Weöres Sándor versében is egybeolvad a költő és Pécs: „Költöm, köszöntlek! Már te is ötven év / Súlyát terited pécsi tetőd alá, / Ötven tavasz felhőit úzod / Át a Mecsek boronás gerincén...” Az a tény tehát, hogy Csorba Pécssett él, a magyar irodalmi élet szempontjából bírhat sajátos jelentőséggel, mai irodalmunk értékrendjébe való beilleszkedésben ennek semmi szerepe nincs. Tanúskodik erről a

Baumgarten-díj (1947) és a József Attila-díj (1957). Bár nem tartozik a Nyugat egyik nemzedékéhez sem, sok szállal kötődik költészetükhöz, intellektuális líránk azon vonulatához, melyet Jékely költészete is fémjelez. Egyik kritikusa találóan írja róla: „Nem a zene, hanem a gondolat felől indul neki a versnek, és elsősorban nem a világban néz szét, hanem önmagában.” Az intellektus állandó készenléte egész pályáján végigkíséri, egyre biztosabb szerepet kapva az ítéletben, ahogy e válogatott kötet szigorú összeállítási szempontja is bizonyítja.

Csorba Győző akkor jelentkezett versekkel, amikor a magyar történelem nehéz esztendei következték, s az írástudók felelősségére egyre nagyobb szükség volt. A *Nyugat* már szétesőben volt, a nagy nemzedék megcsonkult, erőtlenné vált, csak Babits készülődött utolsó „könyvének” utolsó nagy „imájára”; az utánuk jövők közül Illyés optimizmusa a romokban keresi a nendet, Szabó Lőrinc már megkötötte a maga „küllönbékéjét”, József Attila tragédiája jelenti az első borzasztó figyelmeztetést. A fiatal Csorbát megdöbbeníti e tragikus sors, s József Attila emlékének ajánlott verse (*Egy halott költőhöz*) megidézi a szörnyű pillanatot: „... a vad vasszörnyeteg hogy szétszaggatta húsoadat.” A rákövetkező kérdésre válasza csak egy lehet: „mondd: fájt-e úgy mint életed / során akár egy pillanat.” A verset 1937 decemberében írta a költő, s első kötetében kapott helyet. Első, igaz, csak vékonyka kötetéből csupán hat verset érdemesített arra, hogy válogatott verseinek könyvébe fölvegye. Ezzel zárja a *Mozdulatlanság* c. kötet (1936—38) korszakát, melyről a kevés vers miatt halványabb kontúrú kép rajzolható. A környező világgal való ismerkedés a közeledés nélküliség jegyében zajlik, nemcsak a környező világ mozdulatlan, hanem a költő is: ezt a periódust a témától való távolságtartás jellemzi. A környezetben való feloldódás vagy a környezetnek a szubjektumon való átszűrése helyett a *leírás*. Nem véletlen tehát első verseskötetének a címe: *Mozdulatlanság*. „A levegő most megmeredt, / mint a kocsonya vagy a jég.” (*Mozdulatlanság*) „Fényes-fehér a víz, és tompa-vak / a föld, mert este van, s magasan áll a hold.” (*Ablaakon keresztül*) A természet ilyen nyomatékos szerepe, a képek illetén való megalkotása a természet — változásaival együtt — bizonyosságát jelenthette ebben a költői korszakban. A kötet szigorú, zárt kompozíciójú versekből áll: négy soros strófák, négy soros kis versek, szonett, feszes asszonáncok jellemzik.

A *híd panasza* (1938—43) című kötetben nőnek a sorok, szaporodnak a sorszámok, tömbösödnek a versek, „ki-be futnak” a sorkezdetek, sorvégek, egyre többször bukkannak elő a szokatlanul tiszta rímek, s beszédesebbek lesznek a verscímek is. Valóban, változást észlelhet az olvasó a *költői világban is* — extenzitásban és intenzitásban is. Megjelenik az elmúlás, a halál gondolata, motívuma — elég korán, s ez meghatározó élménye lesz a továbbiakban is. Ebből a ciklusból néhány címet idézünk csupán: *Őszi kérdés*, *A halott leány*, *Carmen lugubre*, *Késő kérés apámhoz*, *Évforduló*. Talán Jékely Zoltán költészetében volt és van ilyen szerepe kezdetről fogva a halálmotívumnak. Csorba lírája közvetlen közléről kapta ezt a töltést: „Tíz gyermekedből egymagam maradtam...” (*Karácsonyfa-díszítés*). Nyilvánvaló, hogy Csorbát az intellektus kegyetlen ellenállása menti meg az eredendő pesszimizmustól, de csodálni nem lehet, hogy képeibe, jelzőibe ez az élmény beleivódott. A kor vajon nem az elmúlás, a halál darnoklélszi kardját tartja az emberek fölött? Kevesen voltak még a kiválasztottak között is, akik ebben a fantasztikus káoszban aktívan hittek a humánumban. Csorba Győző a kor nagy kérdéseit etikai szinten fogalmazza meg esetleg, programja azonban nincs, ezért válaszra sem érzi magát erősnek. Jellemző verscímei is erre utalnak: *Csendes lázadás*, *A híd panasza*, *Magános fa*, *Tanács*, *Aki sok szépet*. Helyzetét reálisan látja és méri föl: „Tomnyosodik a bűn szívemen, / és már csak tompán érzem: mi bűn, mi nem bűn, / normáim elmentek veled...” (*Szólj meg bennem!*) Istenhez való fordulása kevésbé hihetően vallásfilozófiai igényből fakad, inkább egy biztos etikai mérték és egy aktív program keresése lehet. A huzamos programnélküliség elvezette a cél nélküliességhez. A *híd panasza* című versében: „Jobb volna a homályos folyóba rogyini

mindenestül, / mintsem az ürbe lógni és oktalan remélni..." S ha elkeseredettségében netán aktív programot fogalmaz meg, az sem egyértelmű: „rejtőzz el, légy merész!” (Tanács)

Ezt a korszakot leginkább a mikroklíma megidézése jellemzi, s ez a mikrovilág éppoly harmóniát veszített és illúziótlan, mint a környező nagyobb egész, de ezt a kis világot is az elrendeltettség, a fátum szemüvegén át látja. A makroklíma intenzívebb figyelése közben jobban felbukkanhattak volna az okok és az összefüggések, s így a rendteremtés, a harmónia vágya könnyebben vonzhatta volna a cselekvés igényét is. Ez már az irodalomtörténet pere e költői világgal — s a teljesség igényének óhajlásából ered, mert végső soron a cselekvés és a cselekvés nélküli tiszta egyének „szövetsége” fékezte meg az anticselekvések örületét. Ebben a „szövetségben” Csorba lírájának is ott van a helye, mégpedig rangos helye.

A felszabadulást követő évek költészetéből elsőként a szabadságmotívum jelentkezését figyelhetjük meg, s leginkább ez az élmény a természetben való tiszta feloldódásban valósul meg. *Szabadulás* című szép versének evoé hangulata szinte már Vergilius aranykor várását juttatja eszünkbe, amikor a sok keserű élmény okozta fáradtság eluralkodik a versen: „Kicsendülő ének *bolyong* a réteken...” Költői világának szélesedését hozza — az önéletrajzi költemény apró realizmusa előtt — a költő olaszországi útja is. Versek sora fakad ebből az utazás nyújtotta élménykőrből, mely lírája intellektusának gazdagodását éppúgy szolgálta, mint képei- nek színesedését. Fordulópontot azonban az *Ocsúdó évek* (1953—54) című lírai önéletrajz hozott. Számvetés és hitvallás volt egyben ez a költemény, igazi feltöltődést jelentett. Van, aki szülőföldjére visszamenve Anteuszként újul meg, Csorba, maradvá szülőföldjén, múltjába megy vissza, az „ocsúdó éveket” idézi meg, s kap onnan anteuszi erőt. „Sereglenek próbáló, új napok, / s elvész a mérték, üresül kezem.” Ez a felismerés, ahol egyéni és társadalmi igény találkozott, elvezette költői világa, látása szélesedéséhez. Ebben a poemában szembekerült a valósággal, ha a múlt valósága is volt ez, az apró részletek megfigyelése és leírása itt már elvezette érvényes összefüggésekig is. Gondoljunk arra, hogy ezt az önéletrajzi költeményt abban az időben írta, mikor tucatszámra készültek önéletrajzok — a hűség igénye, az apró részletekhez való ragaszkodás igénye nélkül. Csorba költeménybe menti át a tényekhez való szigorú ragaszkodást, az őszinte számvetést. Végigolvasva e halálok sorát is sorjáztató szép poemát, ismét közelebb kerülünk Csorba szigorához, sokszor keserű befelé fordulásához.

Az „ocsúdó évek” felidézése természetesen két alperiódusra osztja *A szó ünnepe* (1947—58) korszakát. Ettől a kötetől a versek ciklusokba rendeződnek, a kötet cím kibontásához pedig elég a versek keletkezési éveinek cezúráira utalni. Az olvasásban előrehaladva megsokasodnak a konkrét tartalmú versek, elég csak a címeket idézni: *Egy megfagyott körtefa-csemetére*, *Csörög a fagyos föld*; majd ezek rögtön átvezetnek bennünket az e tételt szintén igazoló, természetéről szóló más versekhez: *Tavaszi, Március, Kert, júliusban, Nyár, Szeptember, Gyermekkori táj*.

Két utolsó kötetének (*Séta és meditáció*, 1964. *Lélek és ősz*, 1968.) verseit olvasva azok együttes elemzésre készítetik az olvasót. De mielőtt e korszak intellektuális lírájának elemzésébe kezdenénk, egy kitérést kell tennünk. Bálint György elmélkedik Babits egyik verseskötetéről írott kritikájában arról, hogy egy költő magánbánatai, magánörömei és magánszerelmei még akkor sem érdeklik az embereket, ha annyira közhellyé posványosodnak, hogy „mindenki a maga érzelmeire ismer bennük”. Ebből a válságból két kivezető utat látott: az egyik a „kombattáns, szociális líra”, a másik „az intellektualizmussal és analízissel, öntudatos elmélyedéssel, kozmikus nosztalgiával átítatott líra, mely kifejezi az ember mai fauszti lékét”. Csorba jellegzetes intellektuális lírája a ma emberének — még mindig — fauszti kérdéseire keres választ, filozófiai ihletésű verseiben nemcsak a lét és tudat nagy kérdései kapnak hangot, hanem az élet apró örömei és gondjai a leghétköznapibb téma, az élet és a halál kettősségének árnyékában. Csorba legutóbbi kötetében bontotta ki a *Séta és meditáció*-ban már exponált problémakomplexumot:

mi lesz az emberiség „félelemmel bekerített reményéből”? — hiú ábránd vagy megvalósulás. „Akármilyen lesz holnap velem, / valahányszor béke, háború: / a vége: ritmus rend zene.” Költészete újabb a ritmus, rend, zene hármasságából fakad, de humusza maga az élet: „eleven örömök, bajok”, „kardok és ölek”, „szövetségek és árulások”. Ez az előbb említett hármasság a harmónia utáni vágy is egyben (csak a megfogalmazása merőben új, mert szemlélete is az); igaz, kicsit mindenáron való, s a törekvés útja nem mindig világos és követhető. De intellektuális lírája a világ materialista szemléletének jegyében fogant. Ez a líra nem reagál közvetlenül dolgainkra és a világ folyására, de a költő a kezét folyvást az élet, a mi életünk útjára tartja. Költészete emiatt nem „légius” és „elvont”, ezért tartom közéleti lírának az övét, ha optimizmusa nem is táplálkozik abból a talajból, ahonnan politikusabb közéleti líránk. Hitvallását többször megfogalmazza: „Ha másokkal föléitem, / akkor lesz élő életem.” (*Villanások*) vagy: „Csonkulni másokért, az az igazi épség.” (*Lámpás*) Ha az olvasó nem érzi elég konkrétan a példákat a közösségi magatartásra, akkor arra utalunk, hogy ez a költőtípus hajlama miatt inkább a „lét állandó végleteinek keresztútjában alkot”, mint az empiria közvetlen vonzásában, nála az érzelem, a tapasztalás, a vers primér élménye mindig az értelem kontrollja alá kerül. A költő háttérben marad, s ezért várja el, hogy költészetét is józan, racionális alapon ítéljék meg: „Ne maradjon belőlem semmi több, / csak amit élő érdeke szerint / táplálékként őriz meg az utókor.” (*Verseim sorsa*) A költő halhatatlanságának vágya helyébe a versek társadalom- és életformáló szerepe kerül: a „nem a pacsirta fontos, csak a dal” Juhász Gyula vallotta elve. Mindezek a sorok bizonyítják, hogy Csorba küzdelme az elmúlás kegyetlen törvényével nem jelent pesszimizmust. Verseibe foglalt bánata, szomorúsága és lemondása az emberiség „félelemmel bekerített reményé”-nek és az élő természet rendjének versbe kínlódtott megfogalmazása. Megjön az árnyékot árasztó versekre a napfény is (*Philémon és Baukisz*), s a pillanat megragadása sem a fáradság, inkább az erő jele (*Igénytelen Fauszt*), nem úgy, mint majd két évtizeddel előbb írt *Május* c. versében („...hiszen csak múló emberszívben él / tovább a kagyló-héjú pillanat.”).

Csorba Győző költői nyelve mentes a nyelvi bravúroktól, de éppen így tökéletes. Nem illenek ehhez a zárt logikájú költészethez a nyelvi virtuóz, a sziporkázó fordulat. A szavak zenéjét a gondolat ritmusa szabja-módosítja. Hadd idézzük ide Verlaïne ars poeticáját, melyben a költőtől „mindenekelőtt zenét” kér. Csorba verseit a szavak zenéje mellett, mely mindig a metrikai hangszerelés zenéje, inkább a szavak mögötti gondolatok ritmuszenéje jellemzi, az intellektus halálosan komoly játéka. Költészete a szavak mértani világa is, a geometriai renddé fegyverezett káosz.

Csorba Győző humanista élet- és költői programja sokat magába foglal a szocializmus humánuszemélyéből és gyakorlatából, de újabb szintézislehetőséget akkor várhatunk az elkövetkező évek, évtizedek Csorba-lírájában, ha nem csupán életünket szembesíti kivívott költői eszményeivel, hanem kivívott költői eszményvilágát is gyakrabban szembesíti a szocializmus eszményvilágával, s mind tisztábban megvalósuló gyakorlatával. (*Magvető Könyvkiadó, 1970.*)

STENCZER FERENC

VARÁZSOLÁS ÉS ELLENVARÁZSLAT

Csak a már sokak által fölismeret örvendetes változás ismételtetése: sorozatban jelennek meg a huszonéves költők első kötetei. Mintha könyvkiadásunk hetteente igyekezne törleszteni régi adósságát, ráébredvén arra, hogy a legfiatalabbak is túl vannak a Petőfi Sándor-i életkoron, s hogy nem kockáztat semmit: teljes fegyverzetben állnak elő mostanság a versírók. Alig-alig akad olyan, aki kiforrat-